

alakulása 1867—1949 — munkájából az *Etudes Historiques*-ben publikált első fejezetének anyaga (*О составе венгерского фабрично-заводского рабочего класса в период промышленного переворота* [e fejezetet magyarul lásd: Sz. 1960/]). Lackó részletesen elemzi azokat a sajátosságokat, amelyek a magyarországi kapitalizmus jellegzetes alakulásából fakadtak. Hazánkban a gyáripari munkásság számbeli és politikai súlya — ellentétben a nyugati országokkal, sőt még az oroszországi viszonyokkal is — háttérbe szorult a bányamunkásság, kőipari munkások, vasútépítő földmunkásság és az agrárproletariátus ereje mögött. Éppen ezért — mint Lackó fejtegetéseivel és adataival dokumentálja — a gyári proletariátus kialakulása idején igen éles különbségek álltak fenn a munkásság két jellegzetes típusa: a szakmunkások és a tanulatlan napszamos-segédmunkások között. Ez a különbség kihatott a munkásosztály társadalmi tudatára, politikai arculatára és így az alakuló munkásmozgalomra is.

A kötet tanulmányai közül kettő a magyar ipar struktúrájának jellegzetes vonásaival foglalkozik. Sándor Vilmos *Die Hauptmerkmale der industriellen Entwicklung in Ungarn zur Zeit des Absolutismus (1849—1867)* című munkájában összefoglalja azokat a speciális körülményeket, amelyek közrejátszottak abban, hogy 1849 után a magyarországi ipar fejlődésében az osztrák burzsoázia érdekeinek megfelelően az ipari termelés más ágainak rovására az élelmiszeripar fejlődött ki. Berend T. Iván és Ránki György közös cikkükben (*The Hungarian Manufacturing Industry, its Place in Europe*) korábban napvilágot látott műveik alapján vonták meg a XX. század első négy évtizede magyar iparfejlődésének mérlegét. S. Vincze Edit a magyar szociáldemokrata mozgalom előtörténetét foglalja össze *Предистория образования Венгерской Социал-демократической партии* című tanulmányában. Erényi Tibor pedig *Die Hauptrichtungen der Entwicklung der Gewerkschaftsbewegung in Ungarn (1868—*

1904) címen a hazai szakszervezeti mozgalom irányzatait elemzi. A kétkötetes vállalkozás zárótanulmánya Horváth Miklós hadtörténeti tanulmánya (*Военно-политические принципы и цели хортистского фашизма до и во время второй мировой войны*). Átfogóan vizsgálja a horthysta hadsereg katonai erejét, felszerelését és helyzetét a tengelyhatalmak szövetségében és azt a szerepet, amelyet a náci hadvezetés a Szovjetunió elleni agresszív háború különböző szakaszaiban a magyar hadosztályokra kirótt.

Ha összefoglaló képet akarunk adni az *Etudes Historiques* második kötetéről, ennek körvonala már az eddigiekből kirajzolódik. Részben erre a kötetre is vonatkoztathatjuk az első kötettel kapcsolatos hiányérzetünket, bár e megjegyzéseket itt módosítanunk kell. Andics Erzsébet, Zsigmond László, Szabad György és Kovács Endre bemutatott tanulmánya részben kárpótol az első kötetből hiányzó történelmi kitekintést nyújtó írásokért. A második kötettel kapcsolatban azonban még nagyobb nyomattal kell megemlítenünk a társadalmi, politikai eszméket, osztályok ideológiáját elemző írások hiányát. Sajnálattal tapasztaltuk, hogy a dualizmus korával, annak politikai, társadalmi problémáit összefoglalóan tárgyaló tanulmányt a már említett munkásmozgalom történetét tárgyaló tanulmányokon és Perényi Józsefnek a nemzetiségi mozgalmak egyik szektorát, a szerb megmozdulásokat bemutató cikkét (*Партии и политическая борьба среди сербов в Венгрии (1867—1900 гг.)*) eltekintve nem olvashattunk a kötetben. És talán még ennél is jobban hiányolhatjuk — éppen azért, mert a gyűjtemény a külföld előtt volt hivatva dokumentálni a magyar történettudományt —, hogy nem kapott helyet olyan tanulmány, amely a Horthy-korszaknak vagy legalábbis egy korszakának ideológiai, politikai elemzését nyújtotta volna. Horváth Miklós érdekes hadtörténeti írása csak részben pótolja e hiányt.

Klaniczay Tibor—Rejtő István

*

Révész Imre: Sinai Miklós és kora. Adalékok a XVIII. századvég magyar társadalomtörténetéhez. Bp. 1959. Akadémiai K. 344 l.

Sinai Miklóst, a régi Debrecen e kiemelkedő tudósát, tanárát és egyházi vezéralakját mindeddig elég hiányosan ismertük, és nagy port felvert perét illetőleg is csak megsejthettük, hogy abban nem jelentéktelen erőik csaptak össze. Révész Imre rendkívül gazdag anyag alapján felépített monográ-

fiájából most végre részletes képet kaphattunk róluk, s könyve megjelenésével újabb fehér folt tűnik el XVIII. századi művelődésünk ismeretlen területekkel mindmáig bővelkedő térképéről.

A szerző a társadalomtörténeti szempont érvényesítésével kiszabadította témáját az egyháztörténet szűk köréből, s így, mint könyvének alcímével kifejezi, adalékkal, mégpedig igen fontos adalékkal szolgálhatott XVIII. századi társadalomtörténetünk ala-

posabb megismeréséhez. Ami a főcímet illeti, annak már nem felelt meg teljességgel, mert saját előadása szerint Sinaiban a papi párt vezérét mutatja be elsősorban, a tudóssal a teljesség igénye nélkül foglalkozik. A kor ábrázolása a közvetlen környezet, Debrecen városa és a tiszántúli egyházkerület viszonyainak feldolgozását jelenti nála, és Sinai perbeli ellenfeleivel korántsem foglalkozik annyit, mint a kollégiumi paptanárré életének dolgaival, amikkel kapcsolatban még Sinainé részegességére és a Sinai-fiak botrányaira is kitér. A könyv középponti problémája ilyenformán a XVIII. század végéi Debrecen és a tiszántúli szuperintendencia kebelében kitört egyházkerületi ellentét társadalomtörténeti elemzése, főként Sinai viselkedése alapján.

Az egyházszakadással fenyegető viszály egyik oldalán Sinai Miklós állt egyre kevesebb papi párthívével. Ezek arra törekedtek, hogy egyházuk kormányzatából kiszorítsák a világiakat, s a katolikus kormányhatalom támogatásával, anglikán példa szerint, a református papságnak is olyan kiváltságos jogállást biztosítsanak, mint amelyet a katolikusok élveztek. Az ellenfél, a Domokos Lajos köré csoportosult módos köznemesség a XVIII. század gyakorlat alapján beleszólási jogot követelt magának az egyházi ügyekbe, s a papságot ellenőrzése alatt akarta tartani. Révész Imre világosan kifejti, hogy a kiváltságok kiterjesztésére irányuló törekvések gyakran a polgárosodás útját egyengetik. A XVIII. század végén azonban már nem ez a haladás egyenes útja, hanem a privilégiumok megszüntetése. A könyv leglényegesebb, magyar szempontból úttörő jelentőségű fejezeteinek azokat tartjuk, ahol a szerző a két ellentétes (papi és nemesi) felfogás világnézeti és jogtörténeti hátterét világítja meg. A papság teljességgel feudális és reakciós nézetet képviselt, amely szerint az állam és az egyház egyformán isteni eredetű, s a kettő viszonya állandó ügyszék tárgya lehet; Domokosék a német korafelvilágosodás írói (Chr. Thomasius, Chr. Wolf, Boehmer) alapján az egyházat feltétlenül a világi hatalomnak rendelték alá, amit ezúttal ők, a feudális alapon álló, de már polgári törekvéseket is hordozó nemesek képviseltek. A régi és az új felfogás-vitáját a hazai körülmények között a nemzeti függetlenségi szempont bonyolította: a papok privilégiumainak osztogatója az idegen kormányzat lett volna, az urak törekvésének érvényesülése esetén a nemzeti önállóság érvényesülése látszóval biztosítottnak, befolyásuk növekedésével kétségtelenül haladó tanulmányi reformok jártak együtt.

A magunk részéről csak irodalmi anyagból vett példával vonhatjuk vizsgálat alá Révész Imre nézeteit, s ezek alapján helyeseknek kell tartanunk azokat. Az urak pártjának viszonylag haladóbb voltát pl. azon mérhetjük le, hogy a pártvezér részt vett a Debreceni Grammatika megszerkesztésében, kimondatta a magyar tanítási nyelvet, és mint Sinai felpanaszolta, a görög újszövevség helyett Homéroszt akart olvastatni, a német neohumanisták mintájára. Idézhetjük Hunyadi Szabó Ferenc Milton-fordítását is (József eladatása, 1795), ami a Batsányi-inspirálta Baróti Szabóé mellett nem jelentéktelen helyet foglal el irodalmunkban.

Ugyanakkor azonban megvoltak haladó nézeteikben a határok is. Igaz, hogy Thomasius és követői nyomán a viszonylagos haladást képviselték, de ne feledjük, hogy példaképeik (a Sinaitól elítélt Balthasar Bekkerrel együtt) idestova ötven—száz évesek voltak — az ellenfél még elavultabbak. Amikor Domokosék már említett példaképeikre esküdtek, már szervezkedtek a hazai jakobinusok, akik francia materialistákat olvastak, és Batsányi Herder történetfilozófiája nyomán alkotta meg reformizmusát igazoló, de a forradalomtól sem irtózó világnézetét.

Ugy hisszük, hogy Révész Imre kimerítő, úttörő jelentőségű munkája még hitelesebb képet adna Sinai koráról, ha a szűkebb Debrecen köréből kilépve Domokosék törekvése haladó voltának viszonylagosságát hazai példákkal pontosabban meghatározta volna. Árnyaltabb lenne a Domokosékról alkotott kép akkor is, ha jellemzésükre a Bessenyei György és a Ratio Educationis ügye szóba került volna. Az irodalomtörténész mondatja ezt velünk, akinek Domokos Lajos Béccsel szembeni álláspontjának vizsgálatakor óhatatlanul a kiváló író jut eszébe, aki — ha nem is azért, amiért Sinai — ellentétbe került Domokos Lajossal, a tanügyi reform elszánt ellenségével.

Azért tettük szavá az elmondottakat, mert a könyv az említett néhány ponton esetleg, széles európai perspektívája ellenére is, távlati tévedésekre adhat alkalmat.

Külön ki kell emelnünk végül a könyv jegyzetapparátusát, amely terjedelmességével szemmel láthatólag azt a célt szolgálja, hogy a lehető legalaposabban tájékoztassa azokat, akik a Sinai-kutatást tovább akarják folytatni. Ezekhez szól a függelék is, Sinai kéziratának részletes leírásával, és azzal a megjegyzéssel, hogy a kutatás soron következő feladata Sinai tanári és tudósi portréjának megrajzolása lenne.

Tarnai Andor